

Nevşehir Kalesi Yamaç Yerleşim Alanında Bulunan Bezirhaneler*

Savaş Maraşlı

Dr Öğr. Üyesi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Nevşehir.
savasmarasli@nevsehir.edu.tr

LINSEED OIL WORKSHOPS LOCATED AT THE RESIDENTIAL SLOPE OF NEVSEHIR CASTLE

Abstract

The linseed oil production workshops, which could be regarded as the production factories of today, has a significant place in the Ottoman economy before the industrial revolution as the production places for linseed oil. One of the most significant types of use for linseed oil, obtained through pressurizing of various plants, is illumination in addition to health and nutrition. The linseed oil workshops have been unearthed in the residence place on the slopes just under the Nevşehir Castle during the cleaning works maintained around the Nevşehir Castle by Nevşehir Municipality under the supervision of Nevşehir Archeology Museum. Bearing examples of stone carving architecture of Cappadocia Region, these workshops need urgent maintenance after long years of negligence and damages. Specifically, the wooden mechanism, which was once used to extract linseed oil, couldn't reach the present day. However, the oven (fırın), in which the seeds were roasted, "kavut (wheat) harmanı (batch)", in which roasted seeds were elected, the "hezen damı (spinner), in which pressing was made, and barn are still identifiable. Moreover, it is possible to see the seten (wheat) vats and batch stones inside them. It is observable from the large number of linseed oil production workshops close to each other around the castle that the locality was once a center of oil production in that era. These linseed oil workshops are also the representatives of industrial heritage coming to present time in Nevşehir.

Keywords: Nevşehir, Linseed Oil, Linseed Oil Workshop, Public Architecture, Stone Carving.

Öz

Günümüzün yağ fabrikaları olarak düşünebileceğimiz bezirhaneler, Osmanlı'nın sanayi devrimi öncesi ekonomisinde bezir yağı üreten imalathaneler olarak önemli bir yere sahiptir. Farklı bitkilerin preslenmesiyle elde edilen yağların kullanıldığı alanlarının başında aydınlanma gelmekle birlikte, sağlık ve beslenme de kullanıldığı bilinmektedir. Nevşehir'de kale bölgesi yamaç yerleşim alanında bulunan bezirhaneler, Nevşehir Arkeoloji Müzesi denetiminde Nevşehir Belediyesi'nin kale etrafı yamaç yerleşim alanında gerçekleştirdiği temizleme çalışmaları sırasında saptanmıştır. Kapadokya bölgesi kaya oyma mimarlığının temsilcileri olan bezirhaneler zaman içinde meydana gelen tahribatlarla oldukça bakımsız hâldedir. Özellikle yağ çıkarma işlemi sırasında önemli işlevi olan ahşap mekanizma günümüze ulaşamamıştır. Buna karşın bir bezirhanede bulunması gereken tohumların kavrulduğu "fırın" (ocak), kavrulmuş tohumların ezildiği, elendiği "kavut harmanı" (harman damı), presleme işleminin yapıldığı "hezen damı" (iğ damı) ve ahır gibi bölümleri hâlâ ayırt edilebilmektedir. Ayrıca işlerinde seten ya da kavut tekneleri, batman taşları görülebilmektedir. Kale etrafında yamaç yerleşim alanında birbirine yakın mesafedeki bezirhanelerin sayıca çokluğu, bölgenin o dönemlerde önemli bir yağ üretim merkezi olduğunu düşündürmektedir. Bezirhaneler aynı zamanda Nevşehir'de endüstriyel mirasın da günümüze ulaşmış temsilcileridir.

Anahtar Sözcükler: Nevşehir, Beziryağı, Bezirhane, Sivil Mimarı, Kaya Oyma.

1 8. yüzyıl başlarında Damad İbrahim Paşa'nın, bugünkü Nevşehir İli'nin yerinde bir köy olan Muşkara'yı şehir olarak yeni baştan imar ettirme düşüncesi bölge için yeni gelişmelere sahne olmuştur. Bu tarihe kadar

bilgiler Muşkara'nın 16. yüzyılda Niğde sancağı, Ürgüp kazası ve Uçhisar nahiyesine bağlı bir köy olduğudur (Oflaz 2012: 321). 1584 yılına ait vergi kayıtlarında nüfusu 1000 civarında Müslüman ve Gayrimüslim olarak iki dini gruptan oluşmaktadır (Şahin 2007: 65). Osmanlı Dönemi öncesi yerleşimi hakkında bilgiler ise kısıtlıdır. Selçuklu Dönemi'nde yapıldığı söylenen bir kale (Şahin 2007: 65) ve 13. yüzyıl Geç Bizans Dönemi'ne ait resimli bir kilise¹, Ortaçağ izleri olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten itibaren 18. yüzyıla kadar bir köy görünümünde olan Muşkara'da fiziki, mimari ve demografik değişimler bu tarihten sonra başlar. Padişah III. Ahmed'in damadı İbrahim Paşa'ya (sadrızamlığı 1718-1730) Muşkara Köyü'nü hibe ve temlik etmesi (Şahin 2007: 65), Damad İbrahim Paşa'nın imar etkinliklerinin yolunu açmış ve şehrin çekirdeğini oluşturan külliye ile etrafındaki dükkânlar ilk meyvesini oluşturmuştur. Özellikle yeni ticaret mekânlarının yapılışı yörenin ekonomisine ivme kazandırmıştır. 1730 yılında birkaç bin olan kasabanın nüfusu şehir kimliği aldıktan bir buçuk asır sonra 18 binlere ulaşmış, çarşısında da 1055 dükkân 9 han 12 fırını bulunmaktadır (Şahin 2007: 66). Şehrin ekonomik dinamiklerinin başında tahmin edileceği üzere bağcılık vardır. Değirmenler ve bezirhaneler ise vergiye tabi küçük sanayi kuruluşları olarak dikkati çeker.

Bezirhanelerin Nevşehir'de varlığına ait erken bilgilere Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan 1584 tarihli Tahrir Defteri'ndeki kayıtlarda rastlanır. Bu kayıtlara göre Muşkara'daki bezirhanelerden 125 akçe vergi alınmaktadır (Toroğlu 2012: 25). Yine bu tarihlerde içlerinde Muşkara'nın da olduğu Ürgüp'e bağlı toplam 80 köyde 51 bezirhane bulunur ve bunlardan "resm-i bezirhane" adı altında toplamda 1.314 akçe vergi alınmaktadır (Oflaz 2012: 329). Nevşehir'de beziryağının en azından 1950'li yıllara kadar ihrac ürünleri arasında sayılması (Özdemir ve Çakırbaş 2015: 11) bezirhanelerin en azından bu dönemlere kadar aktif olduğuna işaret etmektedir. Nevşehir'e yakın mesafede Aksaray'ın Kızılkaya Köyü'nde 1960'lı yıllara kadar aktif olduğu söylenen bir bezirhane (Ertuğ 2015: 100) beziryağı üretiminin bölge için önemini gösteren örneklerdendir.

Tarım ürünlerinin öğütülerek un hâline getirilmesi ya da bazı bitkilerin ezilerek suyunun, yağının çıkartılması çok eski dönemlerden beri bilinmektedir². Selçuklu Konya'sında Altun Aha

Medresesi'nin vakfiyesinde aydınlatma işlerinde bezir yağının kullanılması ilgili talimatlar (Turan 1947: 203), dönemin önemli bir ihtiyacı olduğunu gösterir. Buna karşın Selçuklulardan günümüze ulaşmış beziryağının üretildiği herhangi bir yapıya rastlanmamaktadır. Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde ise artık beziryağı, bezirhane adı verilen ticaret yapılarında üretilir. Daha çok endüstriyel kullanımıyla tanınan beziryağı, Anadolu'da kandil yağı olarak aydınlatmada, yem ve sağaltıcı yağ olarak hayvancılıkta ve yemek yağı olarak mutfaklarda yakın zamanlara dek kullanılmıştır. Ayrıca keten bitkisi tohumlarından halk tıbbın da özellikle ağrı kesici, yara sağaltıcı, öksürük söktürücü olarak da yararlanılmıştır (Baytop 1948: 19-21).

Orta Anadolu Bölgesi'nde bezirhanelerle ilgili erken bir kayıt II. Bayezid dönemine aittir. 1500-1501 tarihli Karaman vilayeti defterinde, Aksaray vakıfları arasında sayılan bir bezirhaneden bahsedilmektedir (Konyalı 1974: 532). I. Selim (1512-1520) ve Kanuni (1520-1566) dönemlerine ait Tahrir Defterlerinde de Aksaray'ın

Plan 1: Nevşehir Kalesi etrafı yerleşim planı ve bezirhanelerin konumları (Emre Becerir).

Res. 1: Nevşehir Kalesi yamaç yerleşim alanı (Nevşehir Belediyesi arşivi).

çeşitli köylerindeki bezirhanelerden ne kadar vergi toplandığı belirtilir (Ertuğ 1998: 114). Ayrıca yine bu dönemde Ereğli kazasında da bir bezirhane vardır (Yörük 2014: 650). Kayseri bölgesinde de bezirhane yapılarıyla karşılaşmaktadır. Bu bölgeyle ilgili yapılan toplu bir çalışma (Özbek 2011), Orta Anadolu Bölgesi'nin, dönemin önemli yağ üretim merkezi olduğu görüşünü destekler. Tohumu için ekilen ketenin tarımının yapılmasında Nevşehir'de ırmak boyunda sulak arazilerin bulunmasının payı olduğu düşünülmektedir (Ertuğ 1998: 116). Anadolu'da Orta Anadolu dışında başka bir beziryağı üretim merkezi ise Erzurum ve çevresidir (Tozlu ve Kılıç 2011).

Bezirhanelerde üretilen beziryağı, halk arasında zeyrek-zeğrek olarak da bilinen keten tohumundan elde edilen yağdır (Ertuğ 1998: 114). Yağı için ekilen keten (*Linum usitatissimum*) 50-60 cm boyunda, 1 yıllık mavi çiçekli bir bitkidir. Haziran ve Temmuz aylarında çiçek açar. Kapsül şeklindeki meyveleri toplandıktan sonra dövülerek tohumları çıkarılır ve elenerek ayrılır. Tohumlarındaki yağ miktarı %35-40 civarındadır. Bundan elde edilen beziryağı kırmızımsı esmer bir yağdır (Tanker ve Tanker 1991: 92-93, 307). Beziryağının çıkarıldığı bir başka bitki ise Izgın'dır (*Eruca sativa*). 20-60 cm boyunda, sarı çiçekli, susuzluğa daha dayanıklı bir bitkidir (Ertuğ 1998: 116). Daha çok hayvancılıkta derileri yağlamak için acı bezir olarak kullanılır (Üçer 2011: 34-35). Izgının eskiden uyarıcı, idrar söktürücü ve midevi olarak da kullanıldığı belirtilmektedir³. Bunların dışında aspir, melemir, çitlembik gibi Orta Anadolu Bölgesi'nde yetişen bitkilerin tohumlarından da yağ çıkarma işlemi yapılmaktadır. Bunlardan melemir (pelemir, acımık) dericilikte, hayvanları yağlamakta ve beziryağının içine karıştırılarak kullanılır (Baytop 1999). Aspir bir ya da iki yıllık, 10-60 cm yüksekliğinde bir bitki olup sarı, turuncu çiçeklidir. Yağının dışında kozmetik ve besin sanayisinde de kullanıldığı bilinmektedir (Tanker ve Tanker 1991: 221). Çitlembik halk arasında menengiç olarak da bilinir ve meyvelerinin sıkılmasıyla yağ elde edilir (Baytop 1999). Bunların dışında "mızırkaç" denilen yağı çıkarılan başka bir bitki daha vardır (Güney 1995: 19).

Yağ Çıkarma İşlemi

Yağı çıkarılacak bitkiler dağlardan ovalardan yağ olarak toplanır. Toplanan bitkiler yaprak ve sapları temizlendikten sonra at arabası ya da kağnılarla işliğe getirilir. Öncelikle işlikte bulunan fırın yakılır burada bir bölümde ateş değmeden kurutulan tohumlar, kavut harmanını denilen yuvarlak çaplı ortası çukurlaştırılmış taş tekneye dökülür. Bu taş teknenin içinde ortası delikli seten taşı dikey bir konumda tutulur. Ortasının delik olması içinden boyunduruk ağacının geçirilmesi içindir. Böylece boyunduruk ağacına koşulu olan camız, öküz ya da atın gücüyle seten taşı döndürülür. Bu sırada tekneye dökülmüş olan tohumlar ezilmeye başlar ve un hâline gelir. Aynı zamanda bir kişi atın da yardımıyla elinde bir kürek ya da benzeri bir karıştırma aletiyle teknenin içindeki bitkileri sürekli harmanlar. Bu yüzden bu bölüme "kavut harmanı" adı verilir (Güney 1995: 20).

Plan 2: 1 no'lu bezirhane.

kalktıkça içinde hamurlaştırılmış tohumların bulunduğu sepetlere kuvvetli bir yük binmiş olur ve yağlar süzölmeye başlayarak bezir kuyusuna dolar (Güney 1995: 20).

Çalışmada ele aldığımız bezirhaneler Nevşehir Kalesi yamaç yerleşim alanında yer almaktadır (Plan 1, Res. 1). Buradaki kaya oyma yamaç yerleşimi kalenin etrafında topografyaya bağlı olarak gelişim gösterir. Yerleşimin tarihsel olarak ne kadar geriye gittiğini söylemek oldukça güç olsa da kale yapısı ve kaya oyma kiliseden yola çıkarak en azından Ortaçağ'da burada bir yerleşimin varlığı kesin görünmektedir. 16. yüzyıl Osmanlı'sında ise kalenin çevresinde "Muşkara" adlı bir köyün resmî kayıtlarda adı geçmektedir. Ancak yeri tam olarak belli değildir. Nevşehir'in çekirdeğini teşkil eden yamaç yerleşmesinde bezirhane olarak 5 adet kaya oyma mekân saptanmıştır. Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin kaleye bakan sırtlarında yer alan bezirhaneler bölgede yaygın olan kaya oyma mimarlığının örneklerindedir.

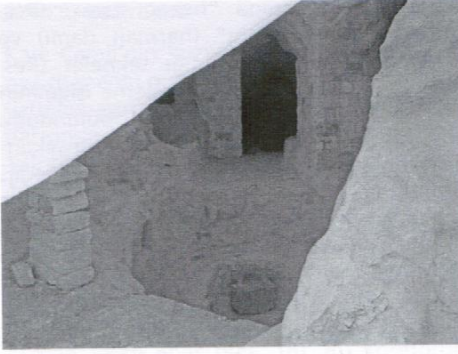
1 No'lu Bezirhane

1 no'lu bezirhane, Nevşehir Kalesi yamaç yerleşim alanında kalenin doğusunda Kara Cami'nin üst kotunda yer alır. Tamamen kayaya oyma şeklinde yapılmıştır (Plan 2). Bezirhane, kuzey-güney doğrultuda "hezen damı" adı verilen ve presleme işlemi yapılan dar ve uzun bir koridor (Res. 2), bu bölümün batısında fırından çıkan tohumların ezildiği seten teknesinin yer aldığı kavut harmanı (Res. 3) ve bunun kuzeyindeki fırından oluşmaktadır (Res. 4). Beziryağı çıkaran ahşap mekanizma günümüze ulaşamamıştır ancak diğer bezirhanelerde de olduğu gibi ahşap mekanizmanın içine yerleştirilmesi için kaya oyulmak suretiyle yapılmış yeri belli olmaktadır. Kalın ve ağır hezenlerle presleme işleminin yapıldığı, "hezen damı" ya da "iğ damı" adı verilen bölüm 12-15 m'lik dar ve uzun bir koridor şeklinde belirgindir. Bu koridorun güney ucunda yaklaşık 110 cm derinliğinde yan yana iki kuyu dikkati çekmektedir. Bunlardan doğudaki olasılıkla zambıkların konulduğu ve presleme işleminin yapıldığı kuyudur. Buradan elde edilen yağ, teknenin tabanında bulunan kanal aracılığıyla batısında, bitişiğinde bulunan diğer kuyuya akıtılmaktadır. Zeminde geniş ağızlı bir küpün toprağa gömülü olduğu kuyu, beziryağının toplandığı asıl kuyudur (Res. 5).

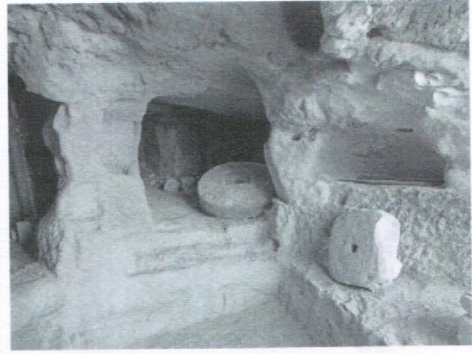
Hezen damının kuzey ucunda ise 5-6 m çapında 1,5-2 m derinliğinde zemine oyulmuş yuvarlak planlı bir bölüm bulunmaktadır. Burası hezenlerin ağaç burguya (iğ direği) bağlı olduğu ve mekanizmanın insan ve hayvan gücüyle döndürüldüğü yerdir. Bu alanda iğ direğinin üzerine bindiği, ortası çukur batman taşı hâlâ vardır (Res. 6). Buranın kuzeyinde yerden yüksekte kayaya oyulmuş fırın-ocak yapısı dikkati çeker. Burası ocağın yakılmasıyla tohumların kurutulduğu bölümdür. Buranın da batısında harman damı denilen yaklaşık kare ölçülerde bir mekân yer alır. Bugün için zeminde bulunan dikdörtgen ölçülerdeki yere oyularak yapılmış tekne sonradan yapılmıştır. Orijinalinde tohumların ezildiği yuvarlak bir tekne olması gerekirdi. Hemen yakında bulunan bir seten taşı buranın kavut harmanı

Ezilen bitkiler kavut harmanı denilen bölümde (tekne) bir elek yardımıyla ele-nir kalburdan geçmeyen bitkiler tekrar seten taşının bulunduğu tekneye dökülür ve işlem yenilenir. Elekten geçecek kadar ufalanan-ezilen bitkiler tekrar taş tekneye alınır, kararınca su katılarak seten taşıyla tekrar ezilerek hamur kıvamına getirilmeye kadar karıştırılır. Daha sonra hamur kıvamına gelen karışım "zambık" adı verilen hasırdan örülen sepetlere doldurulur⁴. Sepetler 20-30 m uzunlukta "hezen damı" adı verilen dar ve uzun koridor şeklindeki bölüme getirilir. Burası yağ çıkarma işleminin yapıldığı ağaç mekanizmanın bulunduğu asıl alandır. Hezen denilen üst üste bindirilmiş kalın ve uzun ağaçların bir tarafında yağın çıkarılarak toplandığı kuyular diğer tarafında ise iğ direği bulunur. İğ direği ortası çukur batman taşı üzerine bindirilerek yine boyunduruğa koşulmuş bir hayvan tarafından mekanizma döndürülür. Böylece ağır hezenler bu taraftan yukarı

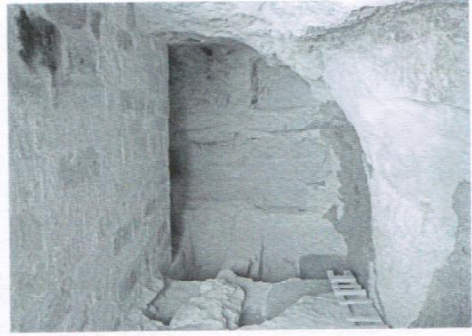
Res. 2: Hezen damı denen presleme işleminin yapıldığı alan.

Res. 3: Kavut harmanı (harman damı) denen tohumların seten taşıyla ezildiği bölüm.

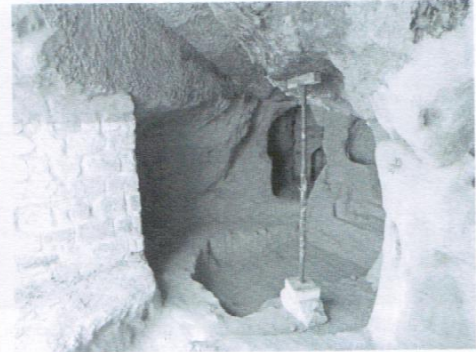
Res. 4: Tohumların kavrulduğu fırın.

Res. 5: Zambıkların preslenmesiyle çıkan yağın toplandığı kuyular.

Res. 6: İğ direğinin üzerine bindiği batman taşı.

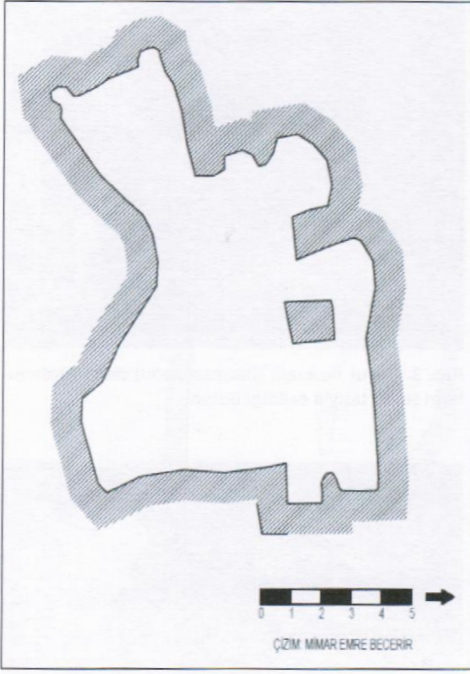
Res. 7: Seten teknesinde ezilen tohumların elendiği kaya oyma tekneler görülmektedir.

(harman damı) olabileceği görüşünü desteklemektedir. Olasılıkla sonraki bir dönemde tahribata uğrayarak şekli bozulmuş olmalıdır. Fırının da buraya yakın olması bu olasılığı artırır. Fırından çıkarılan tohumlar ilk önce kavut harmanına getirilip seten taşıyla iyice ezilmektedir. Arkasından ezilen tohumlar elek yardımıyla buranın batısında duvara oyularak açılmış teknelerde (Res. 7) elenip tekrar seten teknesine dökülürdü.

2 No'lu Bezirhane

2 no'lu bezirhane, 1 no'lu bezirhanenin üst katında yer alır ve oldukça harap hâldedir. Bu iki bezirhanenin birbirine tünel-geçitlerle bağlı olması iki katlı yapılmış olabileceğini akla getirmekle birlikte bunu kanıtlayacak belge yoktur (Plan 3). Zaman içinde oldukça harap

Plan 3: 2 no'lu bezirhane.

duvara açılmış teknelerin, kavut teknesinde ezilen tohumların elek yardımıyla elendiği tekneler olduğu düşünülmektedir.

hâle gelen yapıda "hezen damı" (Res. 8), "kavut harmanı" (harman damı) ve eleme işleminin yapıldığı tekneler (Res. 9) saptanabilmektedir. Presleme işleminin yapıldığı ve büyük hezenlerin bulunduğu hezen damı, dar ve uzun bir koridor şeklinde belirgin olup bugün yıkıntı hâlidir. Buna karşın ahşap mekanizmayı oluşturan hezenlere ait parçalar yıkıntılar arasında görülebilmektedir (Res. 10). Bu koridorun güneydoğu tarafında iğ direğinin bulunduğu ve insan - hayvan gücüyle mekanizmanın döndürüldüğü yuvarlak planlı alan yer alır. Kuzeybatı ucunda ise preslenmesiyle beziryağının çıkarıldığı bezir kuyuları görülebilmektedir (Res. 11). Bu bölümün batı tarafında geniş bir mekân dikkati çeker. Burada bulunan seten teknesi ve seten taşı bu bölümün kavut harmanı (harman damı) olduğunu düşündürmektedir. Aynı tekne, alanın doğusunda da bulunur. Olasılıkla ihtiyaca göre sonradan yapılmış ya da diğeri işlevini yitirince yeniden bu alanda yapılmış olmalıdır. Başka bir düşünce ise buranın "ding", yani bulgur üretme işlerinin yapıldığı bölüm olabileceğidir. Bezirhanede kavut harmanının batısında

Res. 8: 2 No'lu bezirhanenin harap hâldeki hezen damı.

Res. 9: Kavut harmanı mekânında seten teknesi ve arkasında eleme işlerinin yapıldığı tekneler.

Res. 10: Bugün için yıkıntı hâlinde olan hezen damında, hezenlerin parçaları toprak altında görülebilmektedir.

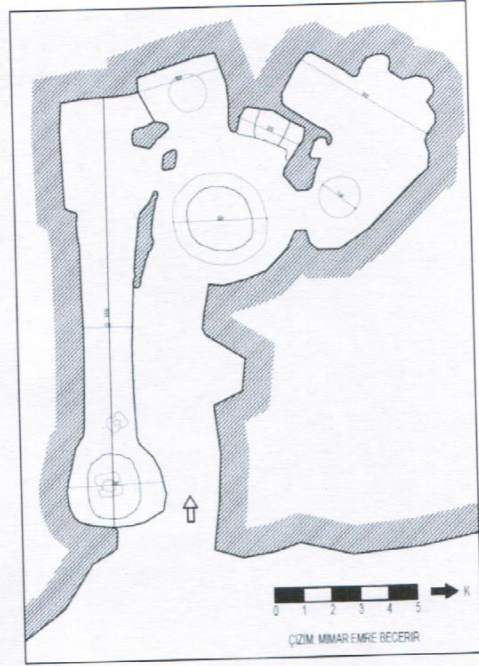

Res. 11: Beziryağının çıkarıldığı bezir kuyusu.

3 No'lu Bezirhane

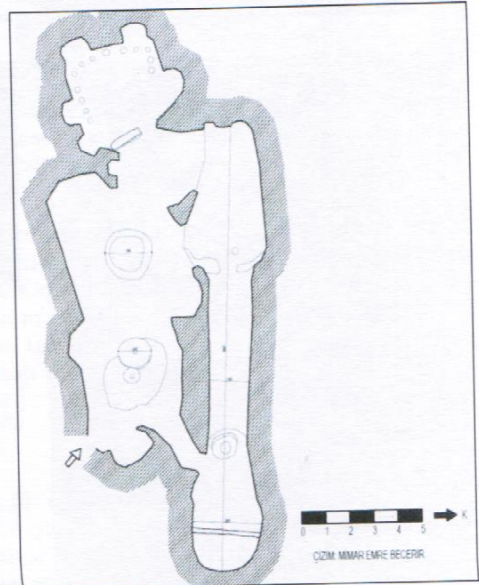
Kale Camii'nin kuzeyinde yer alan (Plan 4) bezirhanenin güneyinde doğu-batı yönünde uzunlamasına hezen damı (Res. 12), kuzey-batısında depo kavut harmanı ve ahır (Res. 13), giriş kısmında fırın bölümü yer alır (Res. 14). Bezirhaneye girişin günümüze harap hâlde ulaşan doğu cephesinden sağlandığı düşünülmektedir. Hezen damı dar ve uzun bir koridor şeklinde olup batı tarafında yağ çıkarma işlemlerinin sonuçlandığı bezir kuyularının bulunduğu alan kapalı bir mekân teşkil eder (Res. 15). Bu koridorun doğusunda ise iş direğinin döndürüldüğü yuvarlak planda yapılmış üzeri bugün için açık olan bölüm yer alır. Burası işlevinden dolayı zemin kotundan aşağıda kalmaktadır. Bugün için ahşap mekanizmadan geriye iş direğinin oturduğu batman taşından başka pek bir şey kalmamıştır (Res. 16). Girişe olanak veren doğu cephesinde tohumların kızdırılıp kurutulduğu fırın yer alır. Yerden yüksekte ve kaya bloğunun belli bir seviyesinde oyularak yapılmış olup günümüze oldukça sağlam durumda ulaşmıştır. Yapıda girişten itibaren kavut harmanı bölümüne geçilir burası kapalı bir mekân şeklinde kaya oyularak oluşturulmuştur ve ortasında seten taşının dönmesi için yapılmış yuvarlak bir tekne bulunur. Tekne, zemin oyularak yapılmış olup kenarları çıkıntılı, ortası ise mekanizmanın döndürülebilmesi için çukur şeklinde bırakılmıştır. Kavut harmanının batısında kayaya oyularak yapılmış eleme işlerinin yapıldığı üç adet tekne yer alır. Bu teknelerin güneyinde yer alan mekânın küplere konan yağların depolandığı bölüm olduğu düşünülmektedir. Kavut harmanının kuzeyinde ise ahır olarak kullanıldığı düşünülen mekân yer alır (Res. 17).

Plan 4: 3 no'lu bezirhane.

4 No'lu Bezirhane

Kara Cami'nin hemen üstünde yer alır (Plan 5, Res. 18). Girişin de bulunduğu doğu yönündeki açık alanda fırın olduğu düşünülen bölüm (Res. 19) ve bunun hemen batısında seten taşıyla birlikte teknesi görülebilmektedir (Res. 20). Buradan kapalı alana geçilir. Bu bölümde kavut harmanı, depo ve kavut harmanının kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanan hezen damı bölümleri yer alır. Giriş bölümünün kuzeyinde yer alan fırın kayaya oyularak yapılmış olup önü taş duvar örgüsüyle desteklenmiştir. Nevşehir Belediyesi'nin temizlik çalışmaları sırasında önceden yıkılan duvar örgüsü onarılmış ve fırının üzeri kapatılmıştır. Buradan birkaç basamakla seten teknesinin bulunduğu üzeri açık alana geçilir. Burada tabanı yöresel taş örgülü yuvarlak bir teknenin var olduğuna ait izler görülebilmektedir. Belki de üzerinde yekpare taşlarla örülüş bir tekne vardı. Ancak teknenin geri kalanı günümüze ulaşmamıştır. Hemen yanında ise bir seten taşı bulunur. Buradan kavut harmanı olan kapalı mekâna geçilir. Bu mekânın ortasında zemindeki tüflü kayanın oyulması suretiyle

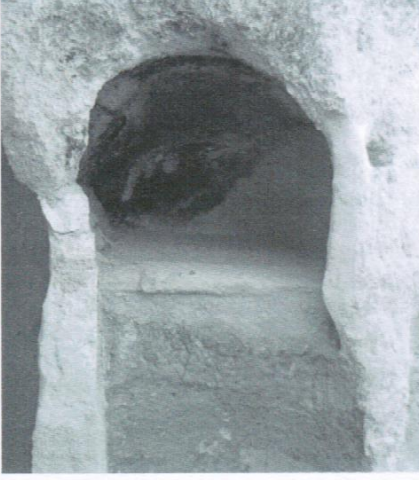
Plan 5: 4 no'lu bezirhane.

Res. 13: Kavut harmanı mekânı. Ortada seten teknesi, karşıda ortada tekneler, solunda depo ve sağında ahır bölümü.

Res. 12: 3 no'lu bezirhane hezen damı.

Res. 15: Beziryağının çıkarıldığı kuyular.

Res. 14: Bezirhane girişinde yer alan fırın.

Res. 17: Hayvanların bağlandığı ahır mekânı.

Res. 16: İğ direği bölümü ve batman taşı.

Res. 18: 4 no'lu bezirhane genel görünüm (Nevşehir Belediyesi arşivi).

Res. 20: Açık alanda yer alan seten taşı ve teknesi.

Res. 19: Bezirhanenin girişinde taş duvarla desteklenen fırın.

Res. 21: Kapalı mekânda yer alan seten teknesi.

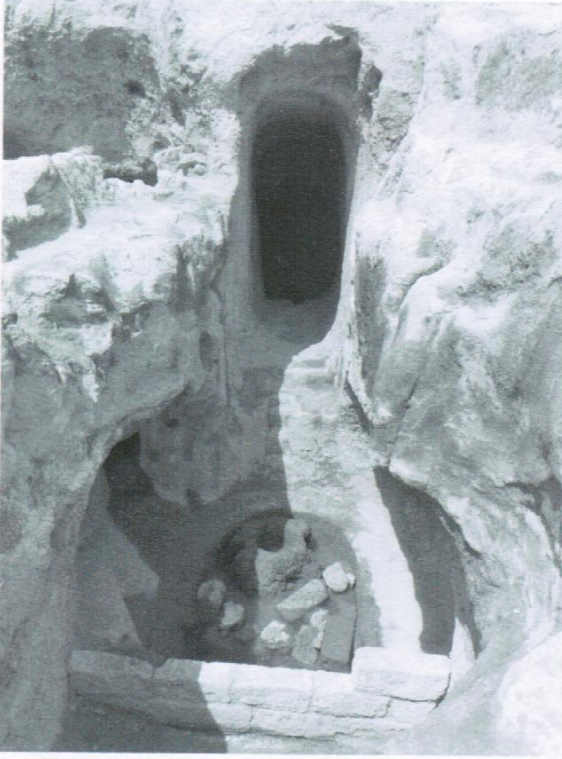
Res. 22: Kavut harmanının batısında yer alan depo bölümü.

yapıldığı bir başka tekne izi görülmektedir ve hemen yanında yine seten taşı bulunur (Res. 21). Kavut harmanı bölümünün batısında büyükçe bir mekân zemindeki izlere bakılırsa küplerin konulduğu depo olmalıdır (Res. 22). Kavut harmanından hezen damı bölümüne geçilir (Res. 23). Burası batısında çıkan yağların toplandığı bezir kuyularının bulunduğu kapalı bölüm (Res. 24), doğusunda ise batman taşı üzerinde iğ direğinin döndürüldüğü iğ damından ibarettir (Res. 25). Ancak batman taşı dışında ahşap mekanizmaya ait herhangi bir ibare görülmemektedir.

5 No'lu Bezirhane

Kalenin güneydoğu tarafında yer alır (Plan 6). Bezirhaneye giriş güneydoğu tarafından geniş bir açıklıkla sağlanmaktadır. Bu bölüm yaklaşık dikdörtgen biçimli bir mekândır. Mekânın hemen kuzeyinde taş örgülü bir duvar dikkati çeker. Belediyenin temizlik çalışmalarından önce yıkık durumda olan bu duvar sonrasında onarım görerek bugünkü hâlini almıştır. Genellikle bezirhanelerin giriş kısmında göze çarpan fırının burada olması gerektiği

Res. 23: Hezen damı.

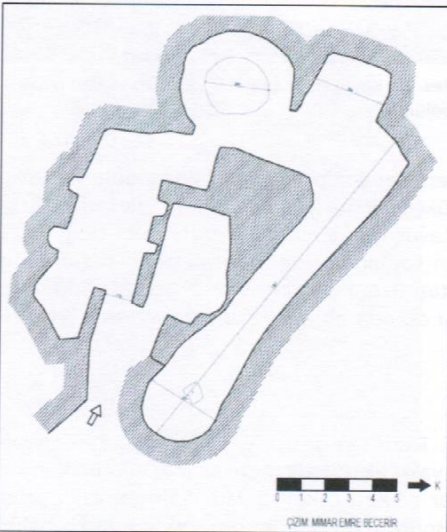

Res. 24: Beziryağının toplandığı bezir kuyuları.

Res. 25: İğ direği mekânı ve batman taşı.

düşünülmektedir. Mekânın bu bölümündeki duvar yüzeyindeki yanmış taş izleri bu bölümde bir fırın olması gerektiği fikrini destekler (Res. 26). Ancak günümüze ulaşmamıştır. Buradan bir basamakla batı yönünde yer alan kavut harmanı bölümüne geçilir. Burası yaklaşık kare biçimdedir ve ortasında zemindeki kayanın oyularak meydana getirildiği seten teknesi görülür (Res. 27). Buradan güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan dar uzun koridor şeklindeki hezen damı bölümüne geçilir (Res. 28). Bu koridorun güneydoğu tarafında iğ direğinin rahat döndürülebilmesi için zemin kotundan aşağıda yuvarlak planlı yapılmış iğ damı bölümü vardır (Res. 29). Nevşehir Belediyesi'nin temizlik çalışmaları sırasında ahşap iğ direğinin oturduğu batman taşının üzeri kapatılmıştır. Koridorun kuzeybatı tarafında ise yağ çıkarma işleminin sonucunda yağların toplandığı bezir kuyuları bulunmakta olup bugün için onun da üzeri kapatılmıştır (Res. 30).

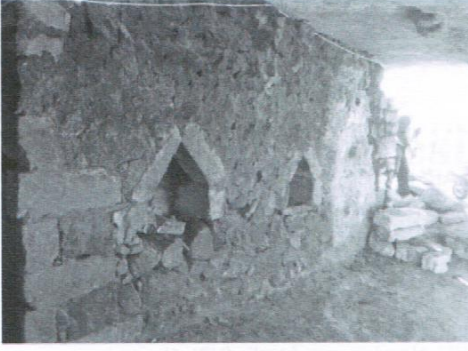

Plan 6: 5 no'lu bezirhane.

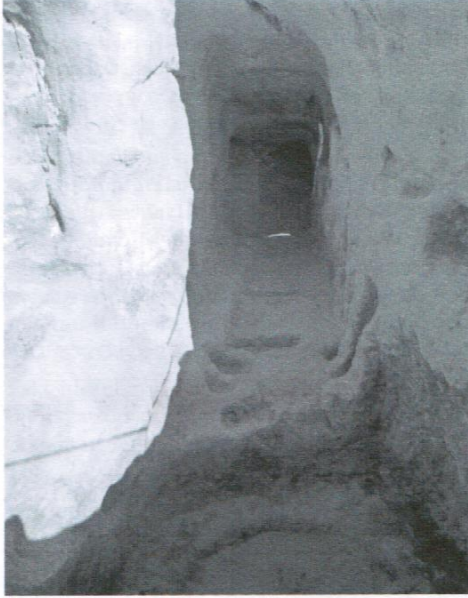
Sonuç

Nevşehir Kalesi yamaç yerleşim alanında bulunan bezirhaneler Kapadokya bölgesi kayaç yapısına uygun olarak tamamen yumuşak tüfe oyularak yapılmışlardır. Orta Anadolu Bölgesi'nde Nevşehir dışında Aksaray ve Kayseri'de de bezirhanelerin yapılması için seçilen yerlerin genelde tüflü araziler olduğu dikkat çeker. Bunda olasılıkla tüflü arazilerdeki malzeme kullanımının kolaylığı da etkin olmuştur. Kale bölgesinde yer alan bezirhaneler insanlık tarihinde tarım ve hayvancılık alanlarındaki endüstriyel gelişmelere bağlı olarak günümüz ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelince atıl durumda kalmıştır. Bezirhanelerin asıl ihtiyaçlı kısmını oluşturan

Res. 26: 5 no'lu bezirhanede firinin taşları kullanılarak yerine sonradan örüldüğü düşünölen duvar.

Res. 27: Kavut harmanı (Nevşehir Belediyesi arşivi).

Res. 29: İğ direği bölümü ve batman taşı (Nevşehir Belediyesi arşivi).

Res. 28: Hezen damı.

ran ve yağın çıkmasında önemli görevi bulunan ahşap mekanizma günümüze ulaşamamış olmakla birlikte bölgenin farklı yerlerinde yapılan araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Demirci - Aksaray Atalar Bezirhanesi, Kayseri Germir Bezirhanesi ve Nevşehir Nar Bezirhanesi ahşap aksamın işleyişini göstermesi bakımından önem taşır (Res. 16-19).

Bezirhanelerde kavut harmanı ya da harman damı denilen bölümlerde bulunan tohumların ezilip harmanlandığı tekneler 4 no'lu bezirhanenin dış kısmındaki hariç tüflü zemine oyularak yapılmıştır. Bu şekilde ortası çukurlaştırılan yuvarlak teknelerin kenar kısımlar yüksek bırakılarak seten taşının döngüsünü rahat ağılayabileceği bir hâle getirilmiş ve doğal yapıyla da uyumlu bir görünüm elde edilmiştir. 4 no'lu bezirhanenin dışarısında yer alan seten teknesinin ise zemininin yöresel taşlarla örüldüğü anlaşılmaktadır. 4 no'lu bezirhanede biri dışarıda diğeri içerde olmak üzere farklı iki teknenin bulunması, işlevi birbirine yakın seten (bulgur) ve beziryağı işlerinin aynı yapıda yapılabilir olmasıyla ilgili olabilir⁵. Orta Anadolu Bölgesi'nde sıkça rastlanılan bezirhaneler bu bölgenin, yağ üretim merkezi olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Günümüzün yağ fabrikaları olarak düşünebileceğimiz bezir-

Res. 30: Bezir kuyularının bulunduğu alanın üzeri günümüzde kapalıdır.

haneler Nevşehir'in doğal zenginliklerinin ekonomiye dönüştürebilme yeteneğinin somut birer örneği olarak günümüze ulaşmışlardır. Mekan ve kullanılan araç gereçler bakımından düzensiz ve karışık yapılar olan bu kaya yapılar, işlev bakımından geçmişin önemli ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir.

NOTLAR

1. Kiliseyle ilgili yayımlanmış bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak bölgenin Bizans sanatı konusunda çalışmaları bulunan B. Tolga Uyar, Nevşehir Kalesi yamaç yerleşimi kaya kilisesiyle ilgili yazdığı sanat tarihi raporunda kiliseyi 13. yüzyıla tarihlendirmektedir.
2. Örneğin Hititlerde zeytin, ayçiçeği, keten tohumundan yağ çıkarma işlemlerinin yapıldığı bilinmektedir. Bkz. Yakar 2007: 239; Bülbül 2017: 275.
3. Izgın, *Eruca Cappadocica* adıyla endemik bir bitki olarak geçmektedir (URL 1).
4. Türk Dil Kurumu Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü'nde zambık, Avanos-Nevşehir bölgesinde üzüm ya da gübre taşımak için, tahtadan yapılmış, çuval kapaklı küfeye verilen bir addir. Bkz. Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, Cilt 11, Ankara 1979.
5. Seten ve bezirhane yapıları farklı işlevli yapılar gibi görünse de bezirhanelerin ikisini de kapsadığı, bir bezirhanede aynı zamanda seten işlerinin de yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bkz. Özbek 2011.

KAYNAKÇA

- Baytop, T. 1948. "Izgın ve Burç Hakkında", *Farmakolog* 18: 19-21.
- Baytop, T. 1999. *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*. II. Baskı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Bülbül, P. 2017. "Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17: 269-282.
- Ertuğ, F. 1998. "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/Linum ve Izgın/Eruca Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler", *Tüba-Ar* 1: 113-127.
- Ertuğ, F. 2015. "Kapadokya'da Bir Köyün Tarihine ve Tarımsal Geçmişine Dair Notlar", *Aksaray Üniversitesi Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi* 2: 96-105.
- Güney, E. (1995). "Nevşehir Köylerinde Bezir Yağı Üretimi", *Erciyes* 205: 19-20.
- Konyalı, İ.H. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi* 3. Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.
- Oflaz, M. 2012. "16. Yüzyıl Sonlarında Ürgüp Kazası", A. Öger (yay.) *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (16-19 Kasım 2011, Nevşehir)* 5: 313-330. Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Özbek, Y. 2011. "Kayseri Halk Mimarlığının Temsilcilerinden Bezirhane ve Setenler" *Milli Folklor* 90: 164-175.
- Özdemir, E. ve A. Çakırbaş 2015. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nevşehir'de Sosyal ve Ekonomik Hayat", İ. Gökhan (yay.) *Nevşehir'in Tarihi Yolculuğu*: 1-17. Nevşehir Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, İ. 2007. "Nevşehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33: 64-67.
- Tanker, M. ve N. Tanker 1991. *Farmakognozi* 1, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Toroğlu, E. 2012. "Bir Osmanlı Şehir Tesisi: Nevşehir", A. Öger (yay.) *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (16-19 Kasım 2011 Nevşehir)* 3: 17-40. Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Tozlu, S. ve Ü. Kılıç 2011. "Erzurum Ziraat Tarihinde Notlar: Zeyrek", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 4: 101-115.
- Turan, O. 1947. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleter* XI/42: 197-235.
- Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, C11, Ankara, 1979.
- Üçer, M. 2011. "Sivas Yöresinde Yerel Bitkilerden Yapılan İlaçlar", *Bitkilerle Tedavi Sempozyumu (5-6 Haziran 2010, Zeytinburnu)*: 29-42. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
- Yakar, J. 2007. *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. (Çev. S. Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Yörük, D. 2014. "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler". *Turkish Studies* 9/1: 637-655.
- URL1: <http://www.cappadociaexplorer.com/detay.php?id=401&cid=179>. 04.01.2018